

Tantsumuusika ja tantsud Kuusalu rannas

Anneli Kont-Rahtola

Teesid: Käesolevas artiklis käsitlen Kuusalu rannapiirkonna rahvatantsude muusikat 20. sajandi esimesel poolel. Sellest piirkonnast on kogutud ligi kaks-sada pillilugu, mis on peamiselt tantsulood, ja sadu tantsude kirjapanekuid. Kogutud materjal asub peamiselt Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti Rahvaluule Arhiivis ning Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi muusikaosakonna arhiivis. Andmed tantsude kohta on väga erineva kaaluga, alates täielikust üleskirjutusest koos viisiga ja üldisemast kirjeldusest kuni teadeteni sellest, kas tantsu on tuntud või mitte. Minu eesmärk on saada teada, kus, kui palju ja missugused olid rannakultuuri pillilood ja tantsud. Selleks esitasin andmed külade kaupa. Tulemusena avanes mitmekesine, variantiderohke ja informatsioonirikas tantsuülevaade. Selgus, et erinevates piirkondades oli selgelt eristuv tantsurepertuaar. Tantsimist soodustas hea pillimehe olemasolu. Pillimuusika ja tantsude andmete võrdlemine annab palju informatsiooni mõlema kultuuriliigi kujunemise ja kasutamise kohta.

Märksõnad: etnomusikoloogia, Kuusalu kihelkond, muusikaelu külas, rahvalik pillimuusika, rahvatants

Sissejuhatus

Kuusalu kihelkond on Eesti üks rikkamaid rahvakultuuri varasalvesid. Käesolevas artiklis käsitlen selle piirkonna rannakultuuri rahvatantsude muusikat 20. sajandi esimesel poolel.

Olen uurinud Kuusalu pärimuslikku viulimängu ning kogunud andmeid kihelkonna rahvapillimuusika ja rahvapillimeeste kohta (Kont-Rahtola 2008). Mind on eelkõige huvitanud Kuusalu kihelkonna pillimehed: mida ja kus nad mängisid ja missugust muusikat tehti nende lähikonnas. Kuna rahvapillimuusika peamine avaldumisvorm on tantsumuusika, kuulub suurem osa minu kogutud materjalidest sellesse valdkonda.

Minu artikli allikmaterjal pärineb valdavalt osas Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivist ning vähemal määral Tallinna Teatri- ja Muusika-

muuseumi muusikaosakonna arhiivist. Olen neist otsinud eelkõige salvestisi, noodistusi ja taustandmeid rahvapillimuusika kohta. Artiklis toon välja Kuusalu rannapiirkonnas tantsitud tantsud külade kaupa. Mul ei ole koreograafilist ettevalmistust, seetõttu vaatlengi Kuusalu tantse muusika vaatevinklist. Siiski ei käsitle artikkel tantsulugude muusikalist sisu, vaid loob raami muusika edasisele analüüsimisele.

Esimeses peatükis kirjeldan ülevaatlilikult Kuusalu kihelkonna rannapiirkondade tantsusituatsioone ja muid olukordi, kus pillimees mängis. Järgmises osas toon välja kõik minule teada olevad andmed rannakülade pillimeesest, nende repertuaarist ja lisan tantsumuusika alast informatsiooni, mis aitavad avada nende repertuaari konteksti. Võrdlen pillilugude ja tantsude esinemist eri külates. Viimases osas kirjutan lühidalt Kuusalu rannapiirkonna tantsude vanusest ja liigitusest.

Artiklis kasutan tantsude nimesid sellises kirjpildis, nagu nad esinevad kohalikus murdes. Kuna arhiivandmed on erinevas redigeeringus, siis on pilt nimele osas üsna kirju. Kirjutan tantsude nimed suure tähega kursiivis, et need objektina muust tekstist paremini eristuksid. Kaldkriipsude vahel on täiendav selgitus või nimetus.

Tantsimine on mitme funktsiooniga polükultuuriline nähtus. See ei ole pelgalt lõbutsemine ja aja veetmine, vaid ka rituaalne toiming, sugupoolte-vahelise suhtlemise normeeritud vorm, eneseväljendus ja looming, sotsiaalse ja ühiskondliku suhtlemise ilming, mis on tihedalt läbi põimunud rahvakultuuri eri harudega. Pillimees on kogu selle võrgustiku toimimise oluline isik, külaühiskonnas oma funktsioonis väga hinnatud ja hoitud. Tants ilma pillimänguta peaaegu ei funktsioneer, kuid tantsulood ilma tantsuta pillilugudena küll.

Ajaloolise Kuusalu kihelkonna omapäraks oli see, et selle suhteliselt laial territooriumil esines sisuliselt kaks erinevat kultuuri. Looduslikud olud, sellest tulenevad tegevusvaldkonnad ja ajalugu on eraldanud omavahel sisemaa-kultuuri ja rannakultuuri. Eraldusjooneks nende vahel oli paekallas, millest põhja poole jääb väheviljakas rannik kahe suure (Juminda ja Pärисpea) poolsaarega. Meri toitis, oli peamine tegevusväli ja avar suhtlemisringkond, meri andis suhtelise vabaduse tunde, kuid pani alanduma looduse jõu ees. Isegi keelemurre erines kihelkonna sisemaale jääval territooriumil kasutatavast murdest. Merel tegutsemine eeldas kollektiivsust ja külates elati suhteliselt lähestikku. Suurem osa kogu Kuusalust kogutud rahvakultuurist pärineb rannapiirkonnast. Selle suhteliselt sarnase pärimuskultuuriga piirkonna moodustavad Kuusalu kihelkonnas Kolga lahe lõunakallas Kaberneemest Tsitri külani, Juminda poolsaar (nn Kolga rand) ja Pärисpea poolsaar (nn Kõnnu rand).

Rahvakultuur on siin püsinud suhteliselt arhailisena ja rikkana 20. sajandi esimese pooleni välja, mil muutunud poliitiline olukord purustas siinse ühis-

kondliku ja kultuurilise süsteemi. Tihe suhtlemine mere kaudu Lõuna-Soome ranniku rahvaga ja lääne-ida suunas piki rannikut on toonud palju mõjutusi, mis ikkagi sulandusid selgelt äratuntavasse eesti kultuuri konteksti. Rohkete rahvakultuuriilmingute püsimumist soodustas tihe läbikäimine oma ranna ja naaberkiilade inimestega nii töös kui ka lõbustustes. Kuusalu rannas püüsid kaua elujõulisena regilaul, rahvakalendri tähtpäevad, kiigetraditsioon, laulumängud, torupill, tantsud.

Õnneks märgati Kuusalu rahvakultuuri-alaseid väärtusi suhteliselt varakult. Kui rahvalaulude osas olid kaastööd laekunud juba Jakob Hurda kogumisaktisioonis, siis esimesed rannarahva pillilugude ja rahvatantsude üleskirjutused tehti Eesti Üliõpilaste Seltsi kogumisaktisiooni ajal, mida võib nimetada nende kogumise esimeseks perioodiks. Esimesed selle valdkonna üleskirjutused tehti Simititsa asunduses Ingerimaal, kuhu oli Kuusalu randadest ümber asunud paarsada perekonda (Tampere 1938: 27–28). Kogujateks olid 1905. aasta suvel üliõpilased Peeter Penna ja Karl Luud. Kuusalust tegi kaastööd kooliõpetaja Gustav Vilberg (hiljem Vilbaste), kellelt pärinevad tantsulood ja -kirjeldused 1910. aastast. 1911. aastal saatsid G. Vilberg ja Karl Viljak kaastöid, mis sisaldasid rohkesti viiuli ja torupillilugusid. 1913. aasta juunikuus külastasid Harjumaa rannakülasid nii Jõelähtme kui ka Kuusalu kihelkonnas soome rahvamuusika koguja, tol ajal veel üliõpilane Armas Otto Väisänen ja eesti tulevane rahvatantsuõpetaja Anna Raudkats. Sellel kogumismatkal salvestati esimest korda Kuusalu rannaküladel rahvamuusikat fonograafi abil. Raudkatsi tantsukirjeldused olid esimesed asjatundlikud ülestähendused (seda reisi käsitleb Leisiö 1992).

Seda esimest, Esimese maailmasõja eelset kogumisperiodi iseloomustab tervikuna entusiastlik, kuid harrastuslik kogumistehnika, kus teisenditele ja variantisusele pöörati tähelepanu oma oskuste raames (erandiks Väisänen ja Raudkats).

Teine kogumisperiod oli aastatel 1935–38. 1935. aastal käisid Kuusalu rannas Juminda poolsaarel Rudolf Põldmäe ja Ullo Toomi, 1936. aastal R. Põldmäe ja Herbert Tampere, kahel järgneval aastal Põldmäe ükski, tema tegevus ulatus ka Pärisea poolsaarele. Aastatel 1936 ja 1937 salvestati rannas fonograafiga mõningaid lugusid ja samadel aastatel plaadistati Tallinnas kolme Kuusalu ranna pillimeest. Seda periodi iseloomustab professionaalne lähenemine kogumisprotsessi läbiviimisse ja talletamisse.

Eriti väärtuslik on selle periodi rahvatantsude saak, ulatudes sadade märgeteni. Üleskirjutuste sisu ja täpsus võib vahelduda alates täielikust kirjeldusest koos viisiga, läbi üldjoonelise kirjelduse kuni tantsu tundmise või mitte-tundmise mainimiseni. Samas on rikkalikult andmeid pillimeeste ja pillimängu ning tantsusituatsioonide kohta, rohkesti tantsuviiside noodistusi pilli (ena-

masti viiuli ja torupilli) või laulmise järgi, kas sõnadega või ilma. Minu arvates annavad mõlemad valdkonnad, nii pillimuusika kui ka tantsude üleskirjutised olulist informatsiooni kummagi rahvakultuuri eriharu uurimiseks.

Kuusalus kogutud rahvatantse on esimest korda avaldatud Anna Raudkatsi raamatus *Eesti rahvatantsud* (1926), milles on kaheksa tantsu. Meloodiad on seatud eesti heliloojate poolt klaverile, kuid on märgitud, kellelt need algselt pärinevad. Antud väljaanne on tõenäoliselt olnud tuntud Kuusalu rannas ja võinud mõjutada sealset kultuurielu. Väljaandes *Valimik eesti rahvatantse* on 25 Kuusalusel pärit tantsu (Põldmäe & Tampere 1938). Meloodiad on antud ilma seadeta sellisena, nagu nad arhiiviandmetes esinevad. Tants ja viis võivad pärineda erinevatest allikatest. Ullo Toomi väljaandes *Eesti rahvatantsud* (1953) on 24 Kuusalusel pärit pärimustantsu. Osaliselt esitletakse uuesti kahes eelnevas väljaandes avaldatud materjali. Meloodiad on esitatud klaveriseades, kuid vähemalt Kuusalu tantsude puhul on ka need kohalikku päritolu.

Järgmine põhjalikult tantse esitlev väljaanne *Eesti rahvapillid ja rahvatantsud* (Tampere 1975) toob välja 19 Kuusalusel pärit terviktantsu ja 22 tantsulugu, lisaks neli Saajamarssi, üks Lõppe ja üks Häälesättimine. Toimetamise põhimõtted on nagu raamatus *Valik eesti rahvatantse* ja paljud näited on omavahel identsed. Kui arvestada, et eelpool esitletud materjalides korduvad samad näited, on trükiväljaannetes avaldatud umbes 25 erinevat Kuusalu tantsu ja parkümmend muud tantsu viisivarianti. Kristjan Toropi raamatus *Kontra-tantsud* on esitletud 45 erinevat Kuusalusel pärit tantsu ja muud märged (Toropil lühiteade). See on seni kõige täielikum kogu *Ingliska*, *Kadrilli* ja *Kupparimuori* tantsudest. Mitmetes artiklites on eelpoolnimetatud autorid käsitlenud Kuusalu tantse ka laiemas perspektiivis Ida-Harju või kogu Ida-Eesti kontekstis (Tampere 1937; Põldmäe 1937; Torop 1992).

Tantsimise situatsioonid

Antud peatükis kirjeldan üldjoontes, missugustes situatsioonidest on pillimeest ja tantsumuusikat Kuusalu rannakülades vaja läinud.

Tavalisemad tantsimise paigad olid pulmad, kiigeplatsid, talutared, kõrts ja alates 19. sajandi teisest poolest seltside korraldatud peod. Tantsuoskusele oli ka ühiskondlik tellimus, sest see oli koht, kus ennast näidata. R. Põldmäele on räägitud:

See oli alvem teiste ees, kes ei oskand tantsida ega laulda, see oli tobu ja odav. Kes laulda ja tantsida oskas, see oli ikka enam poiste ja vanude ees, nüüdsel ajalgi peetakse enamaks (ERA II 114, 507).

Kui tüdruk tuleb pulma, siis peab ka tantsima, see on tema leivatasumine
(ERA II 128, 66).

R. Põldmäe on oma artiklis Ida-Harjumaa rahvatantsust juhtinud tähelepanu sellele, et tantsimises (nagu ka laulumängudes) osalesidki peamiselt tüdrukud ja naised. Esiteks soodustasid seda vanemad rühmatantsud, kus tantsijate arv ja paarideks jagunemine ei omanud tähtsust. Ka hilisemates paaritantsudes ei olnud nais-meespaar kohustuslikud (Põldmäe 1937: 199).

Vana Kuusalu rannakülade pulm oli laulupulm, kus tähtsamad rituaalseid toiminguid viidi läbi regilaulu saatel.

Pillimängu on pulmas kasutatud nii rituaalsel kui ka meelelahutuslikul eesmärgil. Pulmapillina mäletati veel ka 20. sajandi 30. aastatel eelkõige torupilli, kuigi sel ajal kasutati peamiselt viulit ja löötsa. Liikumised pilli saatel nii pruudi kui peigmehe kodus olid: pruudi toomine pärast “ülesleidmist” aidad tuppä söögilaua taha, supikatla õueköögist tuppä toomine, linutama viimine ja tagasi toomine, pruudi viimine peigmehe koju. Kõikidel puhkudel mängiti sama lugu, mida nimetati *Saajalaul* või *Pruudilugu* või *Pulmamars*. Sama meloodiat kasutati ka muudes situatsioonides kui oli võimalus pilli saatel teed käia. Kord ongi seda nimetatud *Tee käimise* looks (EÜS II747 (98)). Teada on ka üks teine *Saajalaulu* viis, mille nimeks oli hoopis “Ku Prantsus Moskva läks” (EÜS X 118 (597)).

Pulma rituaalse tantsu roll oli ka peale sööki tantsitud *Sabakkal* /Sabatants/ või *Vuortantsul*, kus üksteise pihast või kätest kinni hoides pikas rongis liiguti nii peoruumis kui ka majapidamise kõikvõimalikes muudes kohtades. Seda on tantsitud ka muudes peosituatsioonides. See on üks vanemaid muusika saatel organiseeritud liikumise vorme ja on võimalik, et sellel oli ka maagiline tähendus. Pulma lõpul mängiti ja tantsiti *Loppe-* või *Lõppe-(valtsi)* või ka lauluna tuntud *Pill ütleb, pidu lõpeb* (SKS, Kansanrunousarkisto Laatikko VII).

Enesestmõistetavalt esines pulmas ka rituaalivaba tantsimist. Pulm oli pidu, kus oli igas vanuses külalisi ja tantsiti erinevate põlvkondade tantse. See oli nagu erinevate tantsukihistuste säilimise sügavkülmuti, kus noortel oli võimalus näha, kuidas vanad eided kõrgeenenud meeleolus veel oma noorpõlve tantse keerutasid. Anna Raudkats kirjutas 1912. aastal: “...mineval aastal tantsiti ühes pulmas kõik vanad tantsud ette” (EÜS X, 1151). Pillimehel oli pulmas mitmel päeval kõvasti tööd. Seal võis olla ka mitu pillimeest ja nad võisid mängida koos. Kui kaua Kuusalus selliseid pulmi peeti või kuidas see pikka-mööda muutus uuema vormiga peoks, ei ole minule arhiivimaterjalidega tutvudes selgunud. Silma torkab asjaolu, et mitte kordagi ei ole arhiivimaterjalides mainitud mujal Eestis nii levinud pruudi tantsitamist või pruudivaltsi.

Vanade kommete kadumine on kaasa aidanud omapärase kultuurivormi nagu rahvakommete koos nende juurde kuuluvate laulude, pillimuusika ja tantsuga laval etendamisele. Esimene minule teada olev spontaanne "eten-dus" toimus 1913. aasta juunikuus ühe pühapäeva õhtupoolikul Leesi rahva-majas, kui vanad naised kogunesid, et A. Raudkatsile ja A. O. Väisänenile vanu pulmakombeid ja tantse näidata (EÜS X 1199/200). Sarnased avalikud esitused toimusid 1935. aasta augustis Leesi rahva poolt esitatuna Viinistu Tuletõrje-seltsi majas (ERA II 114, 222/4) ja 1937. aasta jaanipäeval Muuksi linnamäel (ETMM M234, 640). August Pulsti andmetel esitati samal aastal hiljem ka mardipäeva kombeid (ETMM M234, 641).

Traditsiooniline noorte kooskäimise koht oli külakiik. Kuusalu rannas oli tavaline, et kiige juures käisid ka abielus naised. Sisemaal oleks see olnud kõlblusetu. Seal võeti kiiged pärast jaanipäeva maha või kehtis tähtsamate põllutööde ajal kiikumise, seega lõbutsemise keeld. Kiigel käidi neljapäeva ja laupäeva õhtuti. Kiikudes peamiselt lauldi. Kiige juures mängiti ringmänge ja kui sattus kohal olema pillimees, siis ka tantsiti. Rannamaastikul ehitati kii-ged tavaliselt põllumaaks kõlbmatule kõrgemale kohale, mis oli enamasti ki-vine. Mõnes külas ei olnud kiige juures võimalik tantsida ja küsitletavad on maininud seda kui tantsu arengule ja säilimisele negatiivselt mõjunud seika. 20. sajandi algul oli mitmes kohas ehitatud puust tantsupõrandad, nagu näi-teks Tapurla, Hara, Kiiu-Aabla, Viinistu, Pärисpea ja Kolga külas (ERA II 161, 386).

Taludes võidi käia koos tantsimas, kui pererahvas sellega nõus oli ja vähegi suuremat ruumi leidis. Vahemärkusena peab märkima, et rannakülade elu-majad ei olnud veel 20. sajandi paaril esimesel kümnendil kuigi suured ning sealkandis ei olnud rehi elumajaga sama katuse all. Hiljem seoses piirituse-äriga paranes rannarahva aineeline seis tunduvalt ning hakati ehitama uue-maid ja avaramaid häärberitüüpi elumaju. Koos lõbutsemas käidi, nagu kiigel-gi, neljapäeva ja laupäeva õhtul. Aktiivsem lõbutsemisperiood oli talv, sest suvel oldi tihti erinevatel põhjustel kodust eemal, eelkõige merel (ERA II 161:75-77). Talvisel jõudeajal, eriti jõuluajal, oli noortel kombeks koguneda kokkuleppel pererahvaga majadesse jõulumänge mängima. Seal vanemal ajal tavaliselt pilli ei mängitud ega tantsitud. Samuti ei tantsitud nähtavasti sügi-destel *jäguehtutel*. Kas hiljem ka pillimäng lubatud oli, ei ole mulle arhiivima-terjalidest selgunud. Taludes peetud talgud lõpetati tavaliselt ühise rikkaliku söömaaja ja tantsuga. Sel puhul võidi tantsida ka õue peal.

Üks kooskäimise ja lõbutsemise koht oli ka kõrts, kus lauldi ja pillimehe olemasolu korral löödi tantsu. Pill oli kõrtsmiku poolt. Uuemal ajal oli see härmoonik (ERA II 161, 159). Kas ka torupilli ja viiuliga nii oli, ei ole teada. Paistab, et kõrtsis mängimas käimine oli üsna tavapärane. Näiteks torupilli-

mängija Tõnu Eslon käis elu lõpul tütre peres Kotkalõpel elades (1920. aastate lõpul) ajaviiteks lähemas kõrtsis veel kõrgeski eas mängimas. Paljud vanad inimesed mäletasid, et kõrtsis käisid viina joomas ainult mehed, naised käisid seal ehk just tantsimise pärast. Olen üritanud teada saada, missugustes rannakülades kõrtse oli. Minu andmetel on neid tegutsenud mingil ajal Leesil, Kiiu-Aablas ja Haras.

Alates 19. sajandi teisest poolest kuni esimese iseseisvusaja lõpuni on moodustatud mitmesuguseid kultuuri-, hariduse-, põllumajanduse-, osatühingu- ja muid võimalikke seltse. Nende pidudel ja tuluõhtutel oli üheks peaaegu kohustuslikuks osaks ja rahva juurdemeelitajaks tants. Tantsu saateks kasutati, vastavalt sellele, kuidas rahakott välja kannatas, seltside juures tegutsevaid puhkpilli- ja segaorkestreid, aga ka rahvapillimehi. Omamoodi oli see ka staa-tuse küsimus.

Igor Tõnurist on kirjutanud:

Külamuusikute kunst eksisteeris nagu kahel tasandil. Ühelt poolt spontaanne rahvamuusika ja sellele lähedased vormid, teiselt poolt kõrgema kultuuri tunnuseks peetav kooli- ja orkestrimuusika, mida tõhusalt toetas ja edendas seltsiliikumine. Paljudes talurahva seast võrsunud orkestri- ja seltsitegelaste kodudes suhtuti rahvamuusikasse lausa põlgavalt. Pole siis ime, et külanoorte simman ja seltsi tantsupidu oli erineva sotsiaalse tähendusega ühiskondlikud üritused (Tõnurist 1985: 102).

Minule ei ole arhiivmaterjalidest silma jäänud, et Kuusalus mõni torupillimees oleks seltsi peol mänginud, küll aga kutsuti sinna mängima viiuli- ja löötsamängijaid.

1930. aastatel hakkas ka Kuusalus tekkima seltside orkestrite kõrvale väiksemaid alaliselt koos esinevaid tantsuansambleid. Näiteks oli 1930. aastate lõpul tuntud vendade Eslonite ansambel, kus koos mängisid viiul, mandoliin, kitarr või akordkannel (ETMM MO 86 Sü 2).

Muusika nendel seltsipidudel võis olla väga mitmesugune, alates Euroopa kunstmuusika kergemate žanrite paladest (nagu näiteks Viini valsid ja masurkad) kuni omaaegsete populaarsete lugude külapillimeeste versioonideni välja. See oli nagu sulatusahi, kus erinevad stiilid üksteist täiendasid ja mõjutasid. Arhiiviandmetes esineb seltsipidudel tantsitud rahvusvaheliste tantsude nimetus nagu *Reilender, Polkamasurka, Lillašveegirska, Pankse*, mis võisid kohaneda just selliste pidude kaudu.

Teise kogumisperioodi ajaks oli Kuusalu rannas leidnud aset rahvatantsu kasutamise taasaktiveerumine. Hindrek Johanson on 1938. aastal rääkinud R. Põldmäele:

Ühevahe need tantsud olid juba üsna surnud. Siis akati neid uuesti otsima, siis vanad inimesed võtsid nad uuesti üles. [Kas Raudkatsi ja Väisäneni korjamiskäigud mõjutanud? R.P] (ERA II 192, 146).

Leidub ka teateid konkreetsest õpetustegevusest. Näiteks oli Hara saare tule-
tornivaht viiuldaja Gustav Lindström õpetanud koolilastele rahvatantse (koos
õpetaja Liena Steiniga). Nii oli 1936. aastal Virve külas selline juhtum, kus
R. Põldmäele rääkis tantsudest üle 70aastane Marie Tamberg. Tema noor sugu-
lane Herta Tamberg (16–18aastane) aga rääkis, et oskab lisaks kohalikele tun-
tud tantsudele ka *Aavikut*, *Sotskat* ja *Oige ja vasemat*, millede nimesid ei
olnud eelnevalt nimetatud vana naine kunagi kuulnudki (ERA II 128, 222/5).
Esineb ka teateid selle kohta, et seltsipidudel on hakatud vanu rannatantse
demonstreerima (ERA II 128, 406). 1926. aastal ilmunud Anna Raudkatsi raa-
mat *Eesti rahvatantsud*, kus oli ka Kuusalust kogutud tantse, võis näiteks olla
tuntud koolide õpetajatele.

Käesolevas uurimuses esitletavat tantsud pärinevad valdavas osas Kuu-
salu kihelkonna rannaaladelt. Nii koguvad kui ka mitmed küsitluteest on mär-
kinud, et maakülades tantsiti vähem. Seal olid pietistlikud usuliikumised tant-
sud põlu alla seadnud ning kehtisid nii ealised kui ka moraalsed keelud lõbut-
semisest osa võtmiseks. Viiuldaja Gustav Lindströmi andmetel olla aga Kuu-
salu pastor Ahrens (1803–1863) öelnud: “Kas see on patt, kui ma oma jalga
tõstan!...” (ERA II 114, 202). Maapiirkondades tuntud tantsudest on tavaliselt
märgitud *valtsi*, *polkat* ja *reinlendrit*. Samuti puuduvad sealt arhiivandmed
pulmakommetest ning selle kohta, kui palju on pulmas pilli mängitud ja tant-
situd. Andmete puudus on tingitud tõsiasiast, et maapiirkonna külades ei ole
materjali kogutud sama laialdaselt kui rannaaladel. Kogujate innustus rahva-
kultuuri varasalvede juurde pääsemisest paistab välja sellestki, et aastatel
1935–38 käidi igal suvel Kuusalu rannas. Samasugust tähelepanu on hilisemal
ajal pälvinud Kihnu saar ja Setumaa.

Tantsumuusika ja tantsud

Vaatlen järgnevalt tantsunimetuste jaotumist Kuusalu rannapiirkonna külade
kaupa.

Kolga lahe läänepoolsemad külad

Kaberneemest ja Salmistult on vähe arhiivandmeid. Ainsad noodid on saadetud
EÜS-le 1911. aasta suve kogumisreisist, kui nendest külades käisid G. Vilberg
ja K. Viljak. Kaberneeme kõrtsi Maunus (Maunus Kokk) oli viiulil mänginud

Valtsi (EÜS VIII 2546 (257)) ja Julius Kleesment Salmistult mängis harmoonikul *Labajalavaltsi* ja *Kupparimuori* (EÜS VIII 2546 (257-258)). Tantsukirjeldusi nendest küladest ei ole mul teada.

Juminda poolsare läänekaldal

Pedaspää andmed pärinevad suures osas viiuldaja Kristov Niiholmi (s 1872) repertuaarist, kellelt salvestati 1936. aastal kaheksa pillilugu: *Sabatants*, *Kupparimuori*, *Pirupolka*, *Kiiguri-kaaguri*, *Mustmetsa labajalg*, *Kunda polka*, *Oppvalts*, *Kehatants* (ERA Pl 11 (A/B)). A. Pulsti andmetel olid lisaks tema repertuaaris veel *Pill ütleb*, *pidu lõppeb*, *Vana ranna*, *Rätitants*, *Teotants* /labajala moodi/, kaks *labajalavaltsi* Kosukülast, *Ingliska*, *Koukatants*, *Vana tants* ja neli *polkat* – Kolga mõisa, Soome, Võsu ja omaloominguline (ETMM M234 Sü 23, 725).

Varasemast ajast, 1911. aasta kogumisreisist leidub EÜS kogus G. Vilbaste ja K. Viljaku poolt saadetud *Labajalavaltsi* noot, mille oli vilistanud Hans Vikström (EÜS VIII 2546 (260)).

R. Põldmäe esitasid tantse Mart (70) ja Natalie Taal (73) 1936. aastal. Lisaks eelnevatele osaksid nad *Mustlase polkat*, *Vijjerpolkat*¹ (Finger (rts) – sõrm), *Rogissaare valtsi*. Viimasest on N. Taal rääkinud:

Pudisoolt Jaan Taaler tõi sabatantsu ka Rogisaarelt. Pani kõik tantsima, 50–60 inimest. Läks õue ja tuli tagasi, vedas koos kokku, suur inimeste kuhi oli, siis vedas jälle lahti (ERA II 128, 63;151/7).

Rogissaar (rts Rågö) on Pakri saar(ed) Paldiski lähedal. Viise oli ilmselt lauldud, sest paljudel tantsudel on ka sõnad.

Kiiu-Aablas tantsiti järgmisi tantse: *Viru mage*, *Vanaranna*, *Rätitants*, *Oppvalts*, *Kivikasukas*, *Rannatants* / võib-olla *Vanaranna* /, *Sabatants*, *Ingliska*, *Kupparimuori*, *Pirupolka* / või *Virupolka* /, *Pärliine*, *Leilender*, *Koukapolka*, *Aala-ilja*, *Mustlase polka*, *Vijjerpolka*. Kuus tantsu on 1936. aastal salvestatud viiuldaja Arnold Silberbergi (36aastane) ja lõõtsamängija Martin Siibergi (37) esituses: *Pirupolka*, *Ingliska*, *Viru mage*, *Aala-ilja*, *Mustlase polka* ja *Kupparimuori* (ERA Fon 471(d), 472(a/b), 473(a/c)). Lõõtsamees oli abiks ka neiu Hilda Eslonile tantsude demonstreerimisel (ERA II 128, 184/92, 400). Esimest tantsu on kommenteeritud: “Viru mage, sie on ühekülgne, libe hästi. Läheb libejast läbi, ludinal, ei ole miskisugust segamist sies.” Kuus tantsu näitas ja laulis viisid ette Katariina Kronström (70). Lisaks eelpool nimetatutele teadis ta ka *Kassarit* (ERA II 128, 66/7;177/84).

Leesi külast on andmeid tantsude kohta kogutud kõige rohkem. Minu andmetel on arhiivimaterjalides kokku rohkem kui 100 eri ülestähendust. Tantsude

valik on mitmekesine, ulatudes 30 nimetuseni. Selles külas on käidud mõlemal kogumisperioodil ja saadud rohkesti noodi ja helimaterjali.

Viiuldaja Eduard Aamani (s 1884) lugudest on kõigepealt 1910. aastal arhiivi jõudnud kuus noodistust G. Vilbergi saadetisena: *Kivikasukas*, *Pirupolka*, *Voortants*, *Ingliska* ja kaks *Pärliini* meloodiat (EÜS VII 597 (6-11)). Samadest tantsude kirjeldused on Maria Krönvalkilt (63) ja Ann Matveilt (50). Nendele lisaks kirjeldasid nad ka *Savatantsu* /*Sabatants*/ ja *Doppelt reinländerit* ning Vilberg mainib veel *Kalameest*, harilikku *Tiuvaltsi* ja *Mustlast* (EÜS VII 599/605). 1911. aastal käisid Aamani juures Gustav Vilberg ja Karl Viljak. Viimase noodistustena on EÜSi kogudes 18 lugu (EÜS VIII 2546/51 (261-278)). Need on *Räditants*, kolm *Labajalavaltsi*, *Viru mage*, *Ingliska*, *Kivikasukas*, *Kupparimoori*, *Pärliin*, *Pirupolka*, *Mustlasepolka*, *Wingerpolka*, kolm pealkirjata *polkat* ja kaks *Dopelt Leilendrit*. Ja lisaks *Pulmamarss*, mis otseselt ei ole tants.

Samas saadetises on torupillimehelt Jüri Pikströmilt kirjutatud lood: kaks *Valtsi*, *Häälepanemise lugu* ja lisaks kolm sarvelugu (EÜS VIII 2560/1 (308-314)).

1913. aastal käisid Aamani juures A. O. Väisänen ja A. Raudkats, siis tehti fonograafiülesvõtted 22 pilliloost (ERA Fon 111-115). Eelnevatele lisaks veel kaks *Labajalavaltsi*, *Sabatants*, neli uut *polkat*, *Üks*, *kaks*, *kolm*, *neli*, *viis*, *kuus*, *seitse*. Viru mageda nimetuse all on tegelikult Pidulõppe lugu. Üks labajalavalts, mis 1911. aasta saadetises kandis nimetust "Vanatüdrukü valu", on Väisänenil nimetatud *Polkamasurkaks*.

Torupillimängija Jakob Kilström (s 1864) mängis Väisänenile seitse lugu, mis on nimede poolest osaliselt samad kui Aamanilgi (ERA Fon 109-110) ja lisaks veel *Räditants*, *Loppe* /-valts/, *Paruski* /*Venetants*/. Pulmamarssi nimetas ta *Saajalauluks*.

Väisänen salvestas ka karjapillide mängijate repertuaari, millest mõned võiksid olla tantsulood.

Anna Raudkatsi märkmetes on nimetatud samad tantsud (EÜS X, 1148/1206).

1936. aasta heliplaadistamisel Tallinnas talletati Kilströmilt kokku 11 lugu (ERA Pl 13/15). Lisaks eelnevatele veel *Vanaranna* ja *Mustlase tants*. A. Pulsti andmetel oli tema repertuaaris lisaks veel *Üks*, *kaks*, *kolm* ... (ETMM M234, 541).

1935. aastal esitasid Anna Matvei (74aastane) ja Helene Kronström (56) tantsu Rudolf Pöldmäele ja Ullo Toomile (ERA II 114, 116/40). Eelnevatele tantsudele lisaks kirjeldati *Tuljakut*, kolm varianti *Kivikasukat* ja *Vanaranna* öeldi suures ringis tantsituna olevat *Vuortants*. Tantsijad laulsid tantsuviise ette, kuid ütlesid, et tantsuks mängis ikka torupill. Anna Matvei mainis, et *Tuljakut*, olevat keegi paadimeister 30 aasta eest õpetanud (ERA II 114, 216).

Samast külast Johannes (74aastane) ja Triinu (70) Ungers näitasid järgmisel, 1936. aastal R. Põldmäele ja H. Tamperele ette 15 tantsu (ERA II 128, 158/75). Uued tantsude nimed olid: *Kiigadi-kaagadi*, *Koukapolka*, *Viru polka* ja *Opastilla* [Hoppa stilla (rts) – hüppa vaikselt]. Tantsuviisid ilmselt lauldi ette või “... Ungersi vanamees mängis tagatoas klaveril viise ette (oli vanast jõukas, laevaomanik olnud) ...” (ERA II 128, 68-69). Mõnedel tantsukirjeldustel meloodiad puudusid või viidati tuntud viisile. Leena Kröönvalk (55) on nimetanud Põldmäele 1937. aastal seitset tantsu, uueks nimeks on *Jommitants* (ERA II 161, 370).

Tammistu tantsurepertuaar koosneb torupillimängija Jaagup Ratsovi (82aastane) lugudest, mis 1913. aastal fonografeeris A. O. Väisänen. Need olid kolm *Valtsi*, *Pidu lõppeb*, *Vana ranna tants*, *Rättitants*, *Kivikasukas*, *Vuortants*, *Sabatants*, *Ingliska*, *Kupparimuori*, *Pärliin*, *Venetants*, *Mustlase polka*, *Üks, kask, kolm ...*, *Kassari* ja *Hopa-stilla*. Lisaks kaks *Saajalugu*, teine neist nimetatud “Ku prantsus Moskva läks” (ERA Fon 120-123). Noote Ratsovi pillimängust oli juba varem EÜS kogudesse saadetud. Esmalt 1905. aasta kogumisreisilt Simiitsa asundusest 16 lugu, kogujateks P. Penna ja K. Luud (EÜS II, 741/4). Valsidel on lisaks pealkirjadeks *Vana (ranna)valts*, *Viru valts*, *Vana ranna tants*, kaks *Berlinerit /polkad/*. *Kupparimuorist* on toodud kaks viisivarianti. Tantsu *Üks, kaks, kolm ...* teiseks nimeks on “Tuhat kurat e Kilud-kalud”. Tantsude kirjeldused on väga pealiskaudsed. G. Vilberg saatis 1910. aastal samuti Ratsovi mängitud *Opastilla* noodistuse (EÜS VII 596 (15)). Samas saadetises on pillimehe ütluse järgi kirjeldatud *Opastillat* ja *Kivikasukat* (EÜS VII 598/9, 604/5).

Juminda poolsaare idakalda külad

Tapurla külast on Jaan Vaagiströmi (s 1882) viiulilugusid saatnud EÜSi koguse G. Vilberg 1910. aastal. Tantsud olid *Räditants*, *Savatants /Sabatants/* ja *Viijperpolka* (EÜS VII 596 (12/4)).¹ 1911. aastal külastasid viiuldaja Mart Kravtsovi (sünd umbes 1875) G. Vilberg ja K. Viljak. Viimase noodistatuna on *Polka*, *Ingliska*, *Pärliner-polka*, *Leilender*, *Valts*, *Mustlase polka*, *Polka* “Kiltsus, kilt-sus ma pole käind”, kaks *Torupilli valtsi*, *Aala-ilja*, *Kassari*, *Pulma-* e *Saajamarss*, *Voortants*, *Tuhat kurat /Polka või Galopp/* (EÜS VIII, 2551/4 (279–292)).² 1937. aastal on tantsudest rääkinud Anna Paalberg (62aastane), kes teadis veel *Vuortantsu* ja *Vannarannat* (ERA II 161, 266/7).

Virve küla andmed pärinevad peamiselt Kuusalu rannakülade kõige kuulsama torupillimängija Tõnu Esloni (Atru Tenu) (s 1838) repertuaarist, aga on ka palju andmeid hilisematest küsitlustest.

Tema 22 pillilugu salvestas 1913. aastal A. O. Väisänen. Need olid: kolm *Valtsi*, *Vana ranna valts*, kaks korda *Venetantsu*, *Rätitants*, *Vuortants*, kaks korda *Ingliskat*, *Kassari*, *Bärilin* /Pärliine/, *Saba* /-tants/, *Mustlane*, *Mustlase polka*, *Häälesättimise lugu*, *Saaaja lugu*, *Palmse polka*, *Kivikasukat*, *Kuppari-muori*, *Tralli lugu* ja *Hoppa stilla* (ERA Fon 125–129). A. Raudkats on maininud, et pillimees ei teadnud tantsude endi kohta kahjuks midagi (EÜS X 1203).

1935. aastal näitas Anna Vageström (68aastane) R. Põldmäele *Kivikasukat*, mis olevat vana eesti tants, kuid lauldud tantsumeloodias on sõnad “Jommiga, jommiga”. Tunti ka Hiiu valtsi (ERA II 114, 114/5;215).

1936. aastal kirjeldas R. Põldmäele tantse Marie Tamberg (70–80aastane). Eelnimetatutele lisaks tunneb ta *Viru valtsi* ja *Oppvaltsi*. Viimast tantsiti “...kärmeesti ja valjusti, et inimesed olid tuules”. Tamberg mainib, et Haras tantsiti rohkem, Virvel ja Tapurlas vähem – polnud head pillimeest (ERA II 128, 215/21). Samast külast Liisu Lutermann (u 80aastane) teadis lisaks *Sotskat*, *Polka-masurkat* ja *Raabikut* (ERA II 128, 225/6). Liisu Meisterman (80aastane) nimetab *Sörki*, kuid tegemist on Taevaminemise laulumänguga (ERA II 128, 226/7).

Hara külas oli 1936. aastal käinud R. Põldmäe koos H. Tamperega, kellele Miina Salström (78aastane) esitas *Viijerpolkat*, *Ingliskadrill*, *Valtsi*, *Oppvaltsi* ja *Kassarit* /=Kägar/. Veel teab ta *Polkat*, *Ingliskat*, *Soomedrilli*, *Sabatantsu*, *Rätitantsu*, *Pirupolkat*, *Mustlasepolkat* ja *Venetantsu*, kuid neid ei ole pike-malt kirjeldatud (ERA II 128, 203/9).

R. Põldmäele rääkis 1938. aastal tantsudest Hindrek Johanson (rohkem kui 80 aastat vana), öeldes, et mitmed tantsud olid toodud Soomest nagu *Kuppari-muia*, *Pirupolka* ja *Engliskadrill*. Lisaks eelpool nimetatutele teadis ka *Kägarat*, *Oige ja vasemba*, *Pikk ingliskat*, *Viru valtsi*, *Viru magedat*, *Pärliini*, *Üks, kaks, kolm ...*, *Kiigadi-kaagadit* ja *Kivikasukat* (ERA II 192, 145/6). Kadri Kvellstein (85aastane) rääkis Põldmäele, et vanal ajal olevat tantsitud vähem, rohkem mängiti /ringmänge/. Enne olid ka “piletijootusi” ja “loosimängid” /lote-riid/, kus tantsiti (ERA II 192,105).

Hara saare andmed pärinevad ainuüksi viiuldaja Gustav Lindströmilt (s 1859). Tema juures on käinud aastatel 1935 ja 1936 R. Põldmäe koos oma ekspeditsioonikaaslastega. Lindström oskas ise tantse ning temalt pärineb 11 tantsu-kirjeldust ja rohkesti muid kommentaare. Tantse õpetas ta ka koolilastele. Tantsud olid *Ranna rädi*, *Viru mage*, *Ingliska*, *Kägara*, *Ingliskadrill*, *Kiiguli-kaaguli*, *Hüppaja polka*, *Viijerpolka*, *Polka-masurka*, *Reinlender*, *Lillašveegirska*. Soomest toodud tantsudeks nimetab ta *Kuppari-muori*, *Kuradi-* v. *Pirupolka*, *Soomekadrill*, *Sotska*, *Oige ja vasemba*, *Aaviku* (ERA II 114, 97/113;199/211. ERA II 128, 71/2;210/4). Hiidlased olevat tantsinud *Kõpu valtsi*.

1936. aastal fonografeeriti Lindströmilt *Soomekadrilli ja Ranna räti*/tantsu/ meloodiad (ERA II Fon 475(a-b)). 1937. aastal plaadistasid H. Tampere ja A. Pulst temalt 14 tantsulugu, mis juba eespool nimetatud on (ERA Pl 62, 64, 65(A)). Pulsti andmetel oli tema repertuaaris veel *Anna reinlender* ja kolm *Polkat*, neist üks omaloominguline (ETMM M234, Sü 23 (796)).

Lindströmilt pärineb ka ainuke uuema nn Viini valsi tüüpi meloodia – ilmselt omaloominguline *Hara valts*.

Lindström oli mitmed lood õppinud oma ristiisalt Jakob Kvellsteinilt, kes käis palju Soomes ja Lindström arvas, et osa tantse on on sealt toodud, nagu näiteks *Kiiguli*, *kaaguli*, *kirjava lindu*, *Hüppaja-polka*, *Aaviku*, *Sotska* ja *Oige ja vasemat*. Viimast oli 1880–90. aastatel tantsitud Haras (ERA II 114, 200,205,211).

Pärispea neeme tantsud läänekaldast alates

Loksa alevikus on pillilugusid saanud viiuldaja Jakob Mikiverilt (s 1881), kelle lood saatis EÜS kogusse K. Viljak 1911. aastal. Lood olid *Kupparimoori*, *Ala hilja*, *Pirupolka*, *Ingliska*, *Valts Kuningapoeg /lauluviis/*, *Labajalavalts* Mart Kalde järgi, kusjuures osad noodid olid pillimehe enda kirjutatud ja osad Viljakult. Nii on näiteks *Kupparimoori* olemas mõlema mehe kirjanekuna (EÜS VIII 2555/57 (293–299)). 1937. aastal kohtus temaga R. Põldmäe ja fonografeeris neli lugu: *Kupparimuori*, *Aala-ilja*, *Polka /Pirupolka/* ja *Polka /Koukapolka/*. Ta ka kirjeldas neid tantse (ERA Fon 498 (a-d); ERA II 161, 67–69).

1937. aastal nimetati Põldmäele Suurpää külas järgmisi tantse: *Valts*, *Räti-tants*, *Sabakka*, *Ingliska*, *Kupparimuori*, *Takkalai*, *Polkamasurka*, *Leilender*, *Pankse*, *Polka* (ERA II 161, 70, 72, 86/8; 96, 107).

Samal korral teadis Pärispää külas Jaan Lintov (75aastane) nimetada *Valtsi*, *Sabakkat*, *Ingliskat*, *Ingliskadrilli*, *Takkalaid*, *Kupparimuorit*, *Reinlenderit*, *Tilut-tilut*, *Raabikut*, *Polkat*, *Polkamasurkat*, *Mustlast*. Viimast ei tahtvat naised tantsida (ERA II 161, 174).

Viinistu küla tantse on selgitanud viiuldaja Mart Manitski (67aastane) oma perega, kusjuures tantsude ettenäitamisel osalesid tema naine Juula (65), poeg Albert (40) ja tütar Adeele (30). Koos kirjeldustega on üles märgitud järgmised tantsud: *Raabiku*, *Tilut-tilut*, *Ingliska*, *Kiigari-kaagari*, *Kupparimuori*. Teavad ka *Sabakat* ja *Pärliini* (ERA II 128, 193/202). Mart Manitski juures käis Põldmäe järgmisel aastal, kuid tantsudest sel korral ei räägitud. Kahjuks jäid salvestamata ka tema viiulilood.

Sama küla Otsa talus rääkisid tantsudest Joosep (62) ja Maria Manitski (62). Nad teadsid *Tilut-tilut*, *Raabikut*, *Kägarat*, *Valtsi* ja *Kiigar-kaagarit*. Joosep laulis ja kirjeldas haruldast meeste naljatantsu – *Kubemetants* (ERA II 128, 230/3). Toomas Kalholm (87) mäletas veel *Rätitantsu*, *Sotskat* ja *Viijerpolkat*. Kubemetantsu nimetas ta *Kubemenuga* (ERA II 128, 228/9).³

Eelnev on kokku võetud järgnevas tabelis.

Tabel 1.

	Pedas- pää	Kiiu- Aabla	Leesi	Tam- mistu	Tapur- la	Virve	Hara küla	Hara saar	Loksa	Suur- pää	Päris- pää	Viinistu
Labajalavalts	STTT		SSSSSSTT	SSS		SSSTT	T			TTT	TTT	TT
Viru valts		S	ST	NN		T	TT	S				
Viru mage												
Sabatants	S	T	S	SN	NT	ST	T			TT	TT	TT
Sabakku												
Vuortants			SSN	S	T	ST						
Rätitants	TT	T	SS	SN	N	ST	T	SS		T		T
Vanaranna	T	T	TTT	SN	T	ST						
Oppvalts	S	T				T	T					
Kivikasukas		T	SNTTT	SN		S	T					
Kassari				SN		S	T					
Kägara							T	T				T
Vene tants			SSTT	SN		SST	T					
Jommitants			T			T						
Mustlane		S	TT			ST					T	
Oige ja vasemba						T		S				
Ingliska	T	S	SSNT	S		SSTTT	T	S		T	T	T
Inglis- kadrill				N			TT	S			T	
Soome- kadrill							T	T				
Oppastilla			TT	SN		ST						
Sotska						T		T				T
Pirupolka	S	S	SNTT				TT	S	S			
Viijerpolka	T	T	ST				T	S				T
Kupparimuori	ST	ST	SSTTT	SNN		STT	T	S	S	TT	TT	TT
Raabiku Aaviku						T		T			TT	TTT
1-7			STT	SN			T					
Kiiguri- kaaguri	S		T				T	T				TT
Aala-ilja		ST						S	S			
Hüppaja- polka								T				
Pärilin		T	SSSNNTT	SNN		ST	T					T
Kouka-polka	T	T	T						S			

Mustlase- polka	T	T	SST	SN		ST	T	S				
Polka	SSTTTT		SSSSSS			STT		SS		TTT	TTT	
Tilut-tilut						T				TT	TT	
Polka- masurka			S			T		T		T	T	
Reinlender		T						T		TT	T	
Lillasvee- girška								T				
Tuljak			TT									
Saajalugu			SSS	SS		S						
Muu	Rogissaare valts, Vana tants, Teotants	Ranna tants	Lõppe, Virupolka	Pidu lõppeb		Hääle sättimine; Tralli lugu; Hiuu valts		Hara valts, Kõpu valts, Polka laadal		Pankse (2x), Kaera -Jaan	Takkalai (2x)	Kubeme- tants -nuga
Kokku	8 S 18 T	6 S 13 T	38 S 6 N 33 T	19 S 16 N 2 N 3 T		21 S 29 T		14 S 22T 11 T	4 S		17 T 21 T	21 T

S-salvestis, N-noot, T-tantsuteade

Lähtudes minu huvist pillimuusika vastu, ei ole ma süstemaatiliselt kogunud andmeid tantsude kohta. Seega ei ole antud tabeli andmed täielikud kogu Kuusalu rannapiirkonna tantsude kohta. Eelkõige on siin kõik enne 1938. aastat salvestatud ja noodistatud lood. Peaaegu kõikidest salvestistest on Eesti Rahvaluule Arhiivis olemas kogu esituse noodistus v.a osad Kiiu-Aabla ja Loksa lood. Seega võiks N-tähiseid olla peaaegu sama palju kui S-tähiseidki, kuid dubleerimise vältimiseks ei ole ma neid eraldi välja toodud. Salvestisi on kokku 110 ja neist eraldi olevaid noodistusi 71.

T-märgistuste arv (tabelis 201) peegeldab arhiiviandmete üldist suunda. Teated on ka sisuliselt erineva väärtusega – see võib olla teade tantsu tuntuse või mittetundmise kohta, üldjooneline või ka üksikasjaline kirjeldus. Tantsukirjelduse juures on mõnikord ka noot, mis annab edasi üldise viisivariandi. Antud tabelis see eraldi N-märgistusena ei väljendu.

Lähteandmete valiku printsiibist lähtudes on paratamatu, et märgistuste rohkus on seotud pillimeeste olemasoluga ühes või teises külas ja selliste külade piirkondades tantsiti ilmselt ka rohkem, nagu Leesil või Virve ja Hara piirkonnas. Tavaliselt pillimees tantse ei kirjeldanud. Näiteks ei osanud Jaagup Ratsov Tammistult midagi öelda tantsude kohta. Teisalt näitasid Gustav Lindström Hara saarelt ja Martin Siiberg Kiiu-Aablalt rohkesti tantse ette.

Nagu tabelis näha, on kogu Kuusalu kihelkonna rannapiirkonnas üleüldiselt tuntud tantsud /*Labajala* /*Valts*, *Sabatants*, *Räditants*, *Kupparimuori* ja *Polka*. Väga levinud on *Pirupolka* ja *Ingliska*. Seevastu mõned tantsud on selgelt paikkondlikud – *Vuortantsu*, *Vanarannat*, *Kivikasukat*, *Mustlase polkat* ja

Venetantsu tantsiti Kolga poolsaarel ja *Tilut-tilut* oli tuntud Pärисpea poolsaarel.

Juminda poolsaarel on arhiivandmetel tunduvalt rohkem eri tantse ja samuti teateid nende kohta. Pärисpea poolsaare kehvemale olukorrale avaldas mõju pärimuse kogumise ajalugu, kuna peaasjalikult käidi sealkandis ainult 1937. ja 1938. aastal.

Kolgaranna piirkonnas torkavad silma kaks keskust, millest üks on Leesi. Teise keskuse moodustavad Hara küla, Hara saar ja Virve küla, kus tantsurepertuaar Leesist natuke erineb. Siin on tuntud näiteks *Oige ja vasemba, Kägara, Inglis-* ja *Soome kardill* ning *Sotska*. Ilmselt pärinevadki osad siinsed tantsud ajast, mil Kvellstein siin Soomes omandatud tantse tutvustas.

Hämmastav on see, et kahe poolsaare vaheline merelaht ei ole ühendanud erinevate kallaste rahvast, vaid kogu Juminda poolsaar on tantsurepertuaari poolest väga selgelt eristunud naaberpoolsaarest.

Tantsude liigitus ja vanus

Tantsude vanuse ja päritolu kohta on kogumise ajal andmeid küsitud. Arhiivandmed ei väljenda otseselt ülestähendatud tantsude vanust. Näiteks pärinevad Tammistu ja Virve küla andmed vanadelt torupillimeestelt kuni aastani 1913, aga Pärисpea poolsaare külade andmed enamasti 1938. aastast. Seega ei või väita, nagu oleks Pärисpeal sel ajal tantsitud uuemaid tantse, sest osaliselt jõudsid vanad tantsud Kuusalu rannaaladel uuesti aktiveeruda. Samuti tuleb arvestada küsitletu vanust ja suhtestada andmeid tema elulooga, eelkõige sellega, milla võis olla tema enda aktiivne tantsimise aeg. Sellegipoolest on sel viisil saadud tulemused väga üldistatud. Minu arvutuste järgi on polkasid hakanud Kuusalu rannakülades tantsima umbes 1880–90. aastatel.

Arhiivandmetes on mitmetel juhtudel märgitud, et küsitletute arvates on tantsud pärit Soomest. Sellele viitavad otsesed tantsude nimed, nagu *Engeliska, Kupparimuori, Pirupolka, Viijerpolka, Kiiguri-Kaaguri, Koukapolka, Päriliine, Aala-ilja, Sotska, Opastilla*. Samuti leidub otseseid mälestusi sellest, et Jakob Kvellstein oli pillilugusid ja tantse Soomes õppinud ja neid Kuusalu rannas õpetanud (see võis aset leida 19. sajandi teisel poolel). Igal juhul soodustas tihe läbikäimine Soome ranniku elanikega tantsude vahetamist ja nende erisuguste variantide tekkimist. R. Põldmäele on 1937. aastal räägitud, et kui soomlased käisid rannas ja oli tantsupidusid, siis "... oskasime keik suomlastega ühtemuodi tantsida" (ERA II 161: 174, 340).

Kohalikeks, oma tantsudeks peetakse *Valtsi, Sabakut, Vanarannat, Kivikasukat, Rätitantsu*.

Eelnevast peatükist selgus, et tantsulugude nimede variante on palju. Sama nime all ei esine alati sama meloodia. Viiside varieerivus on väga suur, pea-aegu igal pillimehel on oma variant. Määravaks saab ka pill, millel lugu on ette kantud ning mille helide ulatus ja mängutehnika mõjutavad meloodia kujunemist. Nii näiteks erinevad torupillimeeste mängitud *Pärliine* viisivariandid viiuldajate mängituteist ning lauldud viisid erinevad omakorda nendest. Tantsu kulgemine peaks määrama meloodia vormi s.t missuguseid osi viisis korratakse. Sellepärast on minu arvates oluline uurida tantse ja pillilugusid käsikäes.

Veelgi segasem on asi koreograafiliste kirjeldustega. Need esinevad arhiivandmetes väga erineva täpsuse ja sisuga. Näiteks on polkatantsudes populaarsed käärhüpped, kuid neid esineb mitme erineva nimega tantsukirjeldustes. Palju segadust on nimega *Vana ranna tants* või *Vana ranna valts*. See võis olla sõõris tantsitav (ERA II 128, 221) või paaris (ERA II 114,132/3) või liitunud hoopis *Kivikasuka* tantsumotiivide ja sõnadega (ERA II 128, 179). Torupillimees Jaagup Ratsov on väitnud, et *Kivikasuka* loo järele tantsitakse ka *Vanarannat* (EÜS VII, 598/9). Marie Tamberg Virve külast laulis *Opastilla* tantsu *Kivikasuka* sõnadega (ERA II 128, 215/6). Nimi viitab sellele, et tantsu on rannakülades tantsitud ning suur varieerivus sellele, et see on olnud kasutusel piisavalt kaua aega tagasi, et ununeda ja seguneda teiste tantsude elementidega.

Et saada kindlaid tulemusi tantsude koreograafiast, oleks vaja, et seda materjali uuriks tantsuala spetsialist. Ilmekaks näiteks on K. Toropi *Kontra-tantsudes* esitletud üks Virve külast pärit *Kupparimuori*, mis on liigitatud tantsumotivide koreograafiast lähtudes ingliskate alla (Torop 1995: 36–37).

Tantsude vanust ja nende kasutusaega külaelu aktiivses tantsurepertuaaris võib ligilähedaselt hinnata allikate ütluste järgi, kuid olulist informatsiooni annab siinjuures ka pillilugude esinemine erinevate pillide repertuaaris. Osa polkatantsudest, nagu *Pärliine*, *Kupparimuori* ja reinlenderi tüüpi *Üks, kaks, kolm...*, on jõudnud torupillimeeste repertuaari. Seega on nad kasutusele tulnud varem kui terve rida ülejäänud polkatantse, mida võib leida ainult viiulimängijate repertuaarist.

R. Põldmäe ja H. Tampere (Põldmäe & Tampere 1938) ja hiljem Tampere üksi on tantsud jaganud tüpologia järgi. Viimases näiteks liigitatakse tantsud kolme suurde rühma – rühmatantsud, mille alla kuuluvad voor- ja sõõrtantsud, kontratantsud ja kadrillid; paaritantsud ja soolotantsud (Tampere 1975: 48). Tantsude vanuse kohta tehakse täpsustusi hilisemates peatükkides (Tampere 1975: 49–70).

Järgnevalt jagan Kuusalu tantsurepertuaari kolmeks osaks, toetudes Tampere määrangutele ja arhiivandmetele ning arvesse võttes kõike eelpool loetletut.

Nagu kogu Eestis, võib ka Kuusalus vanemate tantsude hulka arvata *Vuortantsu* ja *Sabakku* /Sabatants või Savatants/. Need on olnud rituaalsed pulmatantsud, kuid toonud osavõtjatele elevust ka muudel tantsupidudel. Sabatantsu viis võis esineda nii paaris- kui ka kolmeosalises meetrumis. Sarnane tants on olnud ka Pärisea poolsaarel tuntud *Kägara*. Samuti mainiti, et nii Rogissaare valts kui ka Hiiu valts olid sama tantsujoonisega.

Vanemate tantsude hulka võib arvata *Pulmamarsi* (Saajamarss või Saajalaul), mis ei ole otseselt tants. See on saatnud pulmas mitmesuguseid rituaalseid siirdumisi, aga seda on kasutatud nähtavasti ka muudes teekäimise situatsioonides.

Need on kõik rühmatantsud, millede viisid ei olnud seotud kindla koreograafilise liikumisega. Meloodiatelt on nad siiski lõpetatud korrapärase vormiga (vrd imiteerivad tantsud).

Samasse rühma liigitan ka *Labajalavalsi*, mis on paaritants, kuid meloodiliselt eelnevate tantsude kaasaegne või nende edasiarendus. Labajalavalts võib esineda mitmesuguste nimede all – enamasti seda on nimetatud *Valtsiks* või ka *Tiuvaltsiks*. Nimedes võib väljenduda koha või autori nimi (nt Hara valts). Eraldi nime all esineb Juminda poolsaarel ja Hara saarel ning külas *Viru mage*, mille koreograafia on ilmselt olnud vabalt tantsitav labajalg. Omaette nimega esineb *Loppe* või *Lõpevalts*, mida mängiti ja tantsiti pulma lõpuks. Sama funktsiooni täitis ka *Pilli ütleb, pidu lõppeb*, mis on algselt olnud labajalatantsu lauluviis.

Etteruttavalt võib öelda, et uuemat, viini valsi tüüpi tantsu ei ole mainitud kordagi, väga haruldased on seda tüüpi meloodiadki. Võib arvata, et seda ei ole kogujad eraldi küsinud.

Imiteerivad ja humoristlikud tantsud liigitaksin samuti vanemate tantsude hulka, kuigi nende teke võis olla üsna spontaanne ja raskesti dateeritav. *Kivikasukas*, mida on nimetatud ka *Ranna tantsuks* on tuntud Juminda poolsaarel. *Mustlane* oli samuti laiemalt tuntud. Selle tantsu liigutused olid sedavõrd sobimatud, et vanad naised keeldusid seda näitamast. Samasugune oli *Kubemenuga*, mis oli tuntud ainult Viinistus, ja *Jommitants*. *Venetants* või *Paruski* on vene kasatskit imiteeriv tants, mille meloodia erines tunduvalt muudest rannatantsude viisidest. Pillimees Jaan Krall on kirjeldanud pulmas nähtud *Vardatantsu*, kus tantsija keerutas jalgade kõrgusel koodiotsa, ise vaheldumisi kummagi jalaga sellest üle hüpates (ETMM M234, 648). Selle tantsu viis ei ole teada.

Kõigi nende puhul torkab silma meloodiliste motiivide kordus ja lõpetamata vorm s.t nad koosnevad lühikestest motiividest, mida korratakse vastavalt vajadusele.

Järgnevasse vanuserühma liigitan tantsud, millel on oma kindel koreograafia personaalviisiga s.t kindla tantsu nimetuse juurde kuulub üks teatud viis. Erinevalt eelnevast rühmast, on neid enamasti tantsitud paarides. Labajalatüüpi viisiga on sellised tantsud nagu *Vanaranna* ja *Rätitants*. Kiire paariskeerutamiseiga *Oppvalts* võis R. Põldmäe arvates koduneda Eestis viini valsi perioodil 1880–90. aastatel (Põldmäe 1938: 43).

Samasse rühma kuuluvad kontratantsu ja kadrilli tüüpi *Engeliska* /Ingliska/, *Pikk ingliska*, *Englis-* ja *Soomekadrill*, *Kassarikku*, mis on tuntud Lindströmi järgi *Oige ja vasebana*. Ingliska oli tuntud kogu ranna-alal ja muud Juminda neemel ja Hara saarel.

Kolmanda rühma moodustavad reinlenderi- ja polkatüüpi tantsud.

Reilenderi tüüpi, vahetussammuga olid järgmised tantsud: *Kiiguri-kaaguri* (ka *Kiiguli-kaaguli* või *Kiigadi-kaagadi*), *Üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse* ja *Tilut-tilut*.

Polkatantsude ühe osa koreograafia on polkasammudega liikumine ringis. Kuusalu rannatantsudest olid sellised *Pärliine* (ka *Berliner*, *Bärliner*), *Kupparimuori* või *Kupparimuia*, *Raabiku* või *Aaviku*, *Pirupolka* või *Kuradipolka*, *Vijperpolka*, *Koukapolka*, *Aala-ilja* või *Ole hilja*, *Mustlase polka*, *Hüppajapolka*, *Takkalai*, *Viru polka*. G. Lindström on kirjeldanud haruldast polkatantsu tüüpi, mida ta nimetas *Polka laadal*, kus üksik tantsija tantsib tuuri ringist valitud partneriga ja seejärel teine paar tantsib oma tantsutuuri (ETMM M234:1, 795). Tants meenutab Soome *purpuri* /sm popurii/ tantsukoreograafiat. Väga palju on polkameloodiaid, mis ei seostu kindla koreograafiaga (nn *vabad polkad*).

Põldmäe ja Tampere arvates on polkad kodunenud Eestis mitmes järgus ja võib-olla olid nende eelkäijaks hoopis šotiisi tüüpi tantsud. Selline tants võis olla Hara saarel ja Viinistus tuntud *Sotska* (Põldmäe, 1938: 41). Vaadeldes meloodiatüüpe nõustun nende arvamusega, sest osad tantsud olid kodunenud ka torupillimängijate repertuaari ja teised on niivõrd laiaulatusliku meloodiaga, et torupillil neid mängida ei saaks. On võimalik, et osa polka ja reinlenderi tüüpi tantse tulidki Kuusalu rannaküladesse koos viuli ja löötsa populariseerumisega.

Nn seltskonnatantsudest, nagu *Polkamasurka*, *Valss*, *Reinlender*, *Pankse*, *Lillašveegriska*, on laekunud andmeid rohkem 20. sajandi alguse kogumispeerioidilt, teisel kogumisperioodil mõningaid neist enam ei mäletatudki. Üheks põhjuseks võis olla varasema perioodi kogujate (üliõpilaste) “verisulis” hariduslik taust: rahvatantse koguti ja kirjeldati oma tantsukogemuse ja teadmiste kaudu. Hilisema perioodi kogujad olid aga juba väljakujunenud arvamusega professionaalid rahvakultuuri alal, ja kogusid eelkõige vana, väärtuslikumana hinnatud rahvapärимust.

Uued, õpetatud tantsud on kaerajaan ja “Tuljak”. Kuigi mõlema kohta leidub mõtlemapanevaid kommentaare (vt näiteks Anna Matvei Leesi külast), tundub mulle, et inimene võib siinkohal mäletamises eksida. Ma arvan, et “Tuljaku” meloodia võis juurduda külakogukonda Miina Härma koorilaulu kaudu (loodud 1898). Suurema tuntuse tantsuna saavutas see kahtlemata A. Raudkatsi väljaande kaudu (1926).

Kokkuvõte

Kuusalu rannaalade rahvatantsud on selles artiklis esimest korda esile toodud eraldi muust eesti rahvatantsust. Selle piirkonna tantsude liikide ja teisendite rohkus oli teada juba 1930. aastate lõpuks, kuid nii rikkalik materjal üllatab veel praegugi. Kuigi varem on avaldatud kümneid Kuusalu tantse ja pillilugusid, on arhiivides veel palju avastamata ja esile toomata materjali, eriti mis puudutab pillilugude ja tantsude variantsust. Artiklis vaadeldakse pillimuusika kaudu ette tulnud tantsulugusid, mis ei anna lõplikku pilti arhiivides leiduvatest selle piirkonna tantsude rikkusest. Sellepärast pean väga vajalikuks, et teemat uuriksid edasi tantsuala uurijad. Minule kui muusikauurijale andis tantsuliikide ja teisenditega tegelemine palju uut informatsiooni ja taustamaterjali edasiseks tööks pillimuusika vallas.

Kommentaariid

- ¹ Rannikumurdes hääldatakse ng- ilma klusiilita -g, kirjutatakse ññ.
- ² Mart Kravtsovi lood olid 1905. aastal Simititsa asunduses üles kirjutatud Peeter Penna ja Karl Luud. Need olid: Piru polka, Wingerpolka, Rannavalss, Torupillivalss, Vanaranna tants, Hopa-stilla, Kupparimuori, Rättitants, Mustlasepolka, Kassari, Teelkäimise lugu (Torupillimarsch), kaks Ingliskat ja Ole hilja (EÜS II:145–148). Märkusena on juurde kirjutatud, et ta olevat õppinud need Kolga rannas s.t poolsaare läänekaldal. Sellepärast ma ei ole neid ühegi konkreetse küla alla liitnud.
- ³ EÜS kogusse 1911. aastal G. Vilbergi ja K. Viljaku poolt saadetud palade hulgas on Laulumehed Juliuse 7 tantsulugu ja Saajamarss. Lood olid Kupparimuori, kaks Valtsi, Ihu-polka, Ingliska, Raabiku, Tilut-tilut, ja need on mängitud viiulil (EÜS VIII 2558/59 (300-307)). Pillimehe koduküla ei ole märgitud ning ilmselt on ka nimi hüüdnimi. Seetõttu ei ole ma saanud neid lugusid ühegi küla alla paigutada, kuid lugude koosseis viitab, et pillimees oli pärit Pärಿಸpea neemelt.

Arhiivide andmed

Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule arhiivi kogud:

EÜS – Eesti Üliõpilaste Selts

EÜS II 741/4; EÜS VII 596/7; EÜS VIII 2546/61; EÜS X 1148/1206
EÜS Fon 125-129

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiiv

ERA II 114, 97/113, 116/140, 199/211, 215, 216, 507
ERA II 128, 63, 66/7, 71/2, 151/75, 177/233, 400, 406
ERA II 161, 67/9, 70/2, 75/7, 86/8, 96, 107, 159, 174, 266/7, 340, 386, 370
ERA II 192, 105, 145/6;
ERA Fon 109-115, 120-123, 125-19, 471(d), 472(a/b), 473(a/c), 475(a/b),
498(a/d)
ERA PL 11, 13-15(A1/2), 62, 64, 65(A)

Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi (ETMM) kogud:

ETMM M86 Sü 2 Lepnurm, Arno (1972), Kuusalu muusikaelu 1867–1940
ETMM M234 Pulst, August, Mälestusi muusika alalt. Sü 21:541, :640, :648; Sü
23:725, :795–796.

SKS – Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluulearhiiv [Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto]

Laatikko VII, A. O. Väisäneni noodiraamat, 1913

Kirjandus

Kont-Rahtola, Anneli 2008. Kuusalu pillimehed enne 1940. aastat. Ettekanne folkloristide kolmandal talvekonverentsil “Lastepärimus ning pärimusmuusika vahetu kogemuse ja meedia mõjuväljas” (<http://www.folklore.ee/rl/inste/ars/tk08/kontrahtola.htm> – 7. detsember 2011).

Leisiö, Timo (toim) 1992. *Setumaalta Harjumaalle*. A. O. Väisäneni uurimismatka Virossa vuonna 1913. Tampereen Yliopiston kansanperinteen laitoksen julkaisu 16. Tampere: Tampereen yliopisto.

Põldmäe, Rudolf 1937. Rahvaloomingu, eriti rahvatantsu arengust Ida-Harju rannikul. *Eesti kirjandus 1937: 4*. Tartu, lk 187–209.

Põldmäe, Rudolf & Tampere, Herbert 1938. *Valimik eesti rahvatantse*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused, 8. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv.

Raudkats, Anna 1926. *Eesti rahvatantsud*. Tartu: Postimees.

Tampere, Herbert 1974. Harjumaa rahvaluulest. Tarmisto, Vello (toim). *Harju rajoonis*. Kodu-uurijate seminar-kokkutulek 11.–14. juulini 1974. Artiklite kogumik Tallinn: ENSV TA Kodu-uurimise komisjon & Eesti Geograafia Selts, lk 303–310.

Tampere, Herbert 1975. *Eesti rahvapillid ja rahvatantsud*. Tallinn: Eesti Raamat.

Toomi, Ullo 1953. *Eesti rahvatantsud*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Torop, Kristjan 1992. Endisaegse Virumaa tantsuvõimalused ja tantsud. Rüütel, Ingrid (koost ja teadustoim). *Ida-Virumaa rahvakultuurist*. Tallinn: Infotrükk, lk 132–147.

Torop, Kristjan 1995. *Kontratantsud*. Tallinn: Rahvakultuuri arendus- ja koolituskeskus & Eesti Keele Instituut.

Tõnurist, Igor 1985. Eesti külamuusikud sajandivahetusel. Viires, Ants (toim). *Eesti külaelu arengujooni*. Tallinn: ENSV TA Kirjastus, lk 85–109.

Summary

Folk music and dancing on the coast of Kuusalu

Anneli Kont-Rahtola

Key words: ethnomusicology, folk dance, folk instrumental music, Kuusalu parish, music life in the village

This paper consist an analysis of the music and dances of Kuusalu coastal area culture during the first half of the 20th century. Kuusalu parish is known as one of the richest in the North-Estonian folk culture. About two hundred instrumental tracks and notations, mostly dance music, and hundreds of dance manuscripts have been collected from this region. The collected material is located mainly in the Museum of Estonian Literary in the department of the Estonian Folklore Archives, Estonian Theatre and Music Museum in the department of the Music. Content and quality of the dance recordings are essentially very different. They vary from full transcripts to more general descriptions if the dance is known or not. Recorded music and written materials from the archives are from the period of 1905–1938. My goal is to find out where, how much and what were the dances and instrumental pieces in Kuusalu parish. The data are presented by the villages. As a result, I got a versatile overview about the variation of the dances. It turned out that some villages had clearly different dance repertoires. In the villages where there were good musicians, there was also active dance culture. Comparison of both instrumental and dance music is essential to understand their development. This can be used as a tool to evaluate spreading and development of different folk music pieces.